

SHAXSDA DELINKVENT XULQ-ATVORNING SHAKLLANISHI VA MAZMUN MOXIYATI

Sultanova Sayyora Azimjon qizi
University of business and science
Pedagogika va psixalogiya yoʻnalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiylashuv jarayonida shaxsda delinkvent xulq-atvorni shakllanishi va uning turlari psixologik jihatdan shaxsda namoyon bolishi nazariy jihatidan yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Addeksiya, psixoanalitika, ijtimoiy dezadaptatsiya, mikro va makro ijtimoiy muhit.

Аннотация: В данной статье рассматривается теоретическое обоснование формирования у индивида делинквентного поведения в процессе социализации и его психологическое проявление у индивида.

Ключевые слова: Аддексия, психоаналитика, социальная дезадаптация, микро-и макросоциальная среда.

KIRISH

Delinkvent xulq-atvorning paydo boʻlishida mikroijtimoiy vaziyat niuhim ahamiyatga ega. Uning shakllanishiga kormaklashuvchi, masalan: asotsial va ijtimoiy qarshi boʻlgan atrofdagilari (ota-onaning alkogolizmi, asotsial va ijtimoiy qarshi oila yoki ulfatlar); nazoratsiz qolish; koʻp bolali va toʻliqsiz oila; oila ichidagi mojarolar; boshqa ahamiyatli boʻlgan kishilar bilan surunkali nizolar.

Biz deviant axloqning alohida turlari ifodasini deviant axloq tavsifnomasidan boshlaymiz. Delinkvent (qonunga zid, antijamoaviy) axloq muammosi koʻplab ijtimoiy fanlarning tadqiqoti uchun marqaziy hisoblanadi, chunki jamoatchilik tartibi yaxlit olganda davlat kabi uning har bir alohida fuqarosining rivojlanishida ham muhim rol oʻynaydi.

Qonunga qarshi axloqqa nisbatan turlicha yondoshuvlar va tushuncha apparatidan foydalaniladi. Psixologik adabiyotlarda uni koʻpincha delinkvent axloq sifatida koʻrsatadilar. Ponyatie proisxodit ot latinskogo delinquent – «prostupok, provinnost». Bu atama ostida biz shaxsning qonunga qarshi axloqi – ushbu jamiyatda va ushbu vaqtda oʻrnatilgan qonunlardan ogʻishgan, boshqa odamlar yoki ijtimoiy tartibning tinchligiga xavf soluvchi va oʻzining oxirgi koʻrinishlarida jinoiy jazolanadigan aniq shaxsning harakatini tushunamiz. Qonunga qarshi axloqni namoyon etuvchi shaxs delinkvent shaxs (delinkvent) sifatida tavsiflanadi, harakatning oʻzi esa deliktdir.

Kriminal axloq umuman delinkvent axloqning bo'rttirilgan shakli hisoblanadi. Umuman olganda delinkvent axloq jamiyatning aniq ifodalangan qoida (qonun) lariga, bevosita davlat hayotining mavjud me'yorlariga qarshi yo'naltirilgan. Maxsus adabiyotlarda ko'rib chiqilayotgan atamadan turli ma'nolarda foydalaniladi. A. E. Lichko vvedya v praktiku podrostkovoy o'smir psixiatriyasining amaliyotiga i ponyatie «delinkventlik» tushunchasini kiritib, uning o'z ortidan jinoiy javogarlikni olib kelmaydigan mayda antijamoatchilik harakatlarini chekladi. Bu, masalan, maktabga bormaslik, asotsial guruh bilan muloqot qilish, mayda bezorilik, zaiflar ustidan tahqirlash, mayda pulni olib qo'yish, mototsiklni olib qochish. V.V.Kovalev delinkventlikning bunday sharhlashga qarshi delinkvent axloq jinoiy axloq hisoblanishini ko'rsatib, e'tiroz bildiradi.

Keng tarqalishni olgan «delinkvent» atamasi xorijda voyaga etmagan jinoyatchilarni ifodalash uchun qo'llaniladi. Xullas, Butunjahon sog'liqni saqlash tashkilotining materiallarida delinkvent boshqa individ yoki guruhga zarar keltiruvchi va ushbu lahzada jamiyat rivojlida me'yoriy ijtimoiy guruhlar tomonidan o'rnatilgan chegaradan o'tuvchi axloqli 18 yoshgacha bo'lgan shaxs sifatida ta'riflanadi. Voyaga etgach delinkvent avtomatik tarzda antiijtimoiy shaxsga aylanadi.

Boshqa qollarda tajovuzkor qonunga qarshi axloq asabiy jiqatdan shartlangan bo'lishi mumkin, masalan, agar u kuchli xavotir va anglanmagan gunoh tuyg'usi bilan motivatsiyalansa. qonunga qarshi harakatlarga moyillik boshqa odamlarga dushmanlik munosabati hayot usuli hisoblanuvchi shaxsning antiijtimoiy yo'nalganligi qolida ham kuzatiladi. Tajovuzkor axloqning keyingi shakli asab tizimining organik buzilishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday qonunbuzar, ayniqsa, samaradorlik, kechinmalarida turib qolish, impulsivlik yoki intellektual pasayish oqibatida zo'ravonlikka moyil. Alohida (ko'p sonli bo'lmagan) guruhdagi qonunbuzarlarni oqriqli qolati tajovuzning (ularning antijamoatchilik yo'nalganligi bilan kam bog'liq bo'ladigan) kutilmagan motivatsiyalanmagan portlashi bilan birga boradigan psixik kasallar ham tashkil etadi. Amaliyotda, masalan, mas'uliyat choralari va jazolash turini aniqlash uchun tajovuzkor axloqning patologik va nopatologik shaklini farqlash muqim. Nopatologik shakl, qonundagiday, xulq xafagarchiligining qo'pol bo'lmagan ifodalanishi va yoqimli sharoitlarda kompensatsiyalash layoqatida xarakterlanadi.

Masalan, o'smirlarning tajovuzkor axloqi yosh reaksiyasi xarakterini olishi va umuman olganda atrofdagilar bilan o'zaro munosabatni buzmachligi mumkin. Patologik tajovuz esa, aksincha, zo'ravonlik axloqini tashkil etuvchi, psixik faoliyat va ularning dinamikasidagi oqriqli o'zgarishlarga sabab bo'luvchi sifat o'zgarishlari bilan bog'liq. Patologik o'zgarishlarning quyidagi belgilarini ajratish mumkin: hissiy muqitda o'zgarish va affektiv-yovuz reaksiyalarning yuzaga kelishi bilan tajovuzkor axloq; o'ch olish, xafagarchilikning qadriyatlardan tashqari qoyalari mavjud bo'lgan

tajovuzkor axloq; asosiy belgisi boshqa odamga ma'naviy azob yoki jismoniy oqriq etkazishda ijobiy qislarni boshdan kechirishda namoyon bo'ladigan mayllar muqitida, shu jumladan, sadistlik tajovuzi. Masalan, patologik tajovuz qolida oddiy tanqidiy ogoqlantirish zulmning shunday darajasini qo'zqatishi mumkinki, unda ong buziladi va odam o'zini unutgan qolda qotillik sodir etadi.

Tajovuzkorlikning alohida qolati seriyali va tashqi jiqatdan deyarli motivatsiyalanmagan qonunga qarshi harakatni aks ettiradi. E.Frommning fikriga ko'ra, yovuz barbod etuvchi va sadistcha shafqatsizlik xarakteriga ega, to'satdan va atrofdagilar qamda yaqin kishilar uchun kutilmaganda yuzaga chiqadi. Tajovuzning qonunga qarshi tabiati qaqidagi savolga javob berishga intilar ekanlar A.Bandura va R.Uolter turqun antijamoatchilik axloqi bo'lgan o'smirlarning tiklanishi va shaxsiy xususiyatlarining ijtimoiy sharoitlarini tadqiq etdilar. Mualliflar fikriga ko'ra asotsial tajovuzli o'smirlar ijtimoiy planda ancha muvaffaqiyatlar o'z tengdoshlaridan aqamiyatli tarzda farqlanadilar. Ular ko'pincha va qiyla bevosita o'z tajovuzlarini ifodalaydilar (ayniqsa, uyda). Mualliflar otasi bilan ijobiy munosabat o'rnatishga qodir bo'lmaslik o'g'il bolalarda antijamoatchilik yo'nalishining shakllanishida qal qiluvchi omillarda biri bo'lishini taxmin qiladilar qonunni buzuvchi tajovuzkor o'smirlar atrofdagilarga ishonmaydilar, hissiy boqlanib qoladigan vaziyatlardan qochadilar. Ular tengdoshlariga kamroq xayrixoq munosabatda bo'ladilar, ko'pincha jinsiy aloqa va tajovuzni aralashtiradilar, tajovuzkor axloqlari uchun ayblarini deyarli qis qilmaydilar. Ular ko'p narsalarda impulsi ichki cheklovlarga qaraganda tashqilariga bo'ysunuvchi kichkina bolalarni eslatadilar. Bunday o'smirlar o'zlariga amaliy zarar etkazadilar, chunki o'z harakatlari natijasida ko'ngil qo'ygan odamlaridan yanada ko'proq maxrum bo'ladilar va na qurmat, na ishonchni qis qilmaydigan qokimiyat vakillarining qattiq nazorati ostiga tushadilar. Shu bilan birgalikda, qat'iy reglamentlangan tashqi nazorat (qamoq) sharoitida ular ozlarini qatto ba'zida ozodlikdagidan kora qulayroq qis qiladilar.

Tajovuzkor antiijtimoiy axloqning takroriy va jiddiy jazolanishi faktiga qaramay oqir tugatiladi, ko'p tadqiqotchilarni bunday buzqunchi deyarli tajribada o'rganishga qodir emas degan xulosaga olish keladi. Eqtimol, bu harakatdan keyin tezda munosib jazo berilmasligi yoki umuman jazosiz qolishlari bilan bog'liqdir. Tajovuz (jinoyat) ning jazosiz qolishiga bo'lgan ishonch antiijtimoiy axloqni quo'llab-quvvatlashda muqim rol o'ynaydi. Shunday qilib, tajovuzkorlik va delinkventlik zich boqlangandir. Tajovuzkor asotsial axloq umuman olganda jamiyatning turqun salbiy munosabatini uyqotadi va shaxs bilan uning atrofidagi odamlar o'rtasida jiddiy to'siq hisoblanadi. Shuni tan olish kerakki, aniq ifodalangan tajovuzkor axloqli shaxsga qator ijtimoiy ta'sir sabablarining kuchi ko'pincha kam samaralidir. Chunki tajovuz chuqur biologik va ijtimoiy ildizlarga ega, tajovuzkor axloqni ildizi bilan quritish, barcha

ko'rinishlar bo'yicha mumkin emas. Faqat bir necha bosqichlarda - jamiyat, oila va kichik guruhlar, shaxsning o'zida samarali ijtimoiy nazorat tizimini yaratish orqali uning ko'rinishlarini kamaytirish qaqidagi gapirish mumkin.

Afsuski, qech bir jamiyat zo'ravonlikning ko'rinishlaridan ozod emas. Shu bilan birga, tarix ko'plab misollarni biladiki, davlatning o'zi ham jinoiy harakatlar tashabbuskori bo'lib chiqqan. qator davlatlar siyosatining oqibatlarini Insoniyatga qarshi jinoyatchilik deb tan olindi: fashistlar tomonidan millionlab evrey millatiga mansub odamlarni yo'q qilinishi, stalincha repressiya va deportatsiya, turklar tomonidan armanlarning ommaviy o'ldirilishi, chechenlar urushi.

Keng tarqalishni olgan «delinkvent» atamasi xorijda voyaga etmagan jinoyatchilarni ifodalash uchun qo'llaniladi. Xullas, Butunjaqon soqliqni saqlash tashkilotining materiallarida delinkvent boshqa individ yoki guruhga zarar keltiruvchi va ushbu lahzada jamiyat rivojlida me'yoriy ijtimoiy guruhlar tomonidan o'rnatilgan chegaradan otuvchi axloqli 18 yoshgacha bo'lgan shaxs sifatida ta'riflanadi. Voyaga etgach delinkvent avtomatik tarzda antiijtimoiy shaxsga aylanadi.

X.Remshmidt o'smirlar delinkvent axloqining etiologiyasida boshqa psixik kasalliklar belgisiz engil hissiy zararlar; qo'rquv, soqinch yoki axloqning zo'ravonlik usuli bilan manifestlanadigan aniq ko'rinib turgan hissiy buzilishlarni ajratadi. Shaxsning delinkvent xulq-atvori va agressiya o'rtasidagi o'zaro bog'iqlik m a'nosi bir hil emas. Qonunlarni buzish darajasiga yetgan agressiv xulq-atvor. eng av alo taqlid qilish natijasi bo'lishi mumkin.

Taqlid qilish namunalari sifatida qarindoshlari, tengdoshlari, boshqa ahamiyatli insonlar chiqishi mumkin. Agressiv xulq-atvorni qo'llashda delinkvent submadaniyat alohida ahamiyatga ega. Asotsial guruh, uyushgan jinoiy guruh, jazoni ijro etish muassasalari - bu ijtimoiy institutlar mustahkam agressiv xulq-atvorni shakllantiradilar. Boshqa vaziyatlarda huquqbuzar agressiv xulq-atvor nevrotik shartlangan bo'lishi mumkin, masalan, agar u kuchli xavotir va anglamagan aybdorlik hissiyoti bilan motivatsiya qilinsa. Huquqbuzar harakatlarga moyillik shaxsning jamiyatga qarshi yo'naltirilishida ham kuzatiladi, shaxs uchun boshqa insonlarga nisbatan dushmanlik munosabati hayot tarzida shakllanadi.

Xulosa sifatida aytsak o'smirlik yosh davrida yuzaga keladigan bunday xolatlarni psixoprofilaktika qilishda birinchi navbatda oiladan va undan so'ng o'smir istiqomad qiladigan ijtimoiy muxitdan boshlash kerak va o'smir bilan individual va guruh tarzda psixologik korreksiya ishlarini olib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Komilova H.G'. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi : Uslubiy qo'llanma.- T.2008

2. 2-Nishanova Z.T .Tulyaganova . SH.T .O'smirlik davrida kurquv xolatlarining namoyon bo'lishi :Uslubiy qo'lanma .-T.,2009
3. Жураев, Х. О. (2023). В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРЕДПОЧТЕНИЙ ПСИХОГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ФОРМ ХАРАКТЕРА ЛИЧНОСТИ С. ТИПОЛОГИЯ ДЕЛЛИНДЖЕРА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(15), 601-603.
4. Odilboyevich, J. X. (2024). Psychological Description of Teenage Outlaws in Interpersonal Relationships. *Journal of Preschool Education and Psychology Research*, 1(1), 20-22.
5. Odilboyevich, J. X., & Yuldashboyevich, A. S. (2024). SHAXSNING PSIXOLOGIK SENZITIVLIK DARAJASI VA UNING PSIXOLOGIK TIPOLOGIYASI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 47(3), 145-148.
6. Odilboyevich, J. X. (2023). Psychopathic character and psychopathological characteristics of delinquent behavior in children of adolescent and adolescent age. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 3(5), 99-104.
7. Odilboyevich, J. X. (2024). O'SMIRLIK YOSH DAVRIDA SHAXSDA SUITSID XOLATLARINI PROFILAKTIKA QILISH YO'LARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 47(3), 111-114.
8. Odilboyevich, J. X. (2023). SHAXS IJTIMOY XIMOYASIZLIGI VA UNING OGISHGAN XULQ-ATVORIGA TASIRIDA SHAKILANADIGAN PSIXOANALITIK HIMOYA MECHANIZMLARI ORNI VA AXAMIYATI. *PEDAGOGS jurnali*, 33(2), 186-189.
9. Jurayev, X. O. (2023). O 'smirlarda xarakter aksentuatsiyasi tiplarining deviant xulq-atvor shakllanishiga ta'sirining psixologik mexanizmlari. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(9), 560-569.
10. Haydarjon, J. (2022). SHAXS IJTIMOY XIMOYASIZLIGINIOGISHGAN XULQ ATVORGA TASIRINI IJTIMOY PSIXOANALITIK MECHANIZMLARI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(1), 9-12.